

**BOBURNING MA'NAVIY MEROSI VA UNING
YOSHLAR TARBIYASIGA TA'SIRI**

Muxamadiyev M.Z.

*TATU Samarqand Filiali Kompyuter Injineriing
fakulteti KI23-02 guruh talabasi*

Annotatsiya: Mazkur maqola Zahiriddin Muhammad Boburning yuksak insoniy fazilatlari haqida fikr yuritilgan. Boburning atrofida gilariga bo'lgan mehrshavqati, ularning insoniyligini qadrlashi va himmat-saxovat ko'rsatishi haqida tarixiy mabalari asosida ma'lumotlar keltirilgan.

Аннотация: Данная статья размышляет о высоких человеческих качествах Бабурa. Приводятся сведения о доброте Бабурa к окружающим, его высокой оценке их гуманности и великодушия.

Abstract: This article reflects on Babur's high human qualities. Information is given about Babur's kindness to those around him, his appreciation of their humanity and generosity.

Kalit so'zlar: Zahiriddin Muhammad Bobur, shaxs, Bobur shaxsiyati, insonparvarlik, g'oya, "Boburnoma" asari, temuriy.

Zahiriddin Muhammad Bobur buyuk siymo, davlat arbobi, mehribon ota, mahoratli shoir, tarixchi olim, adabiyotning yorqin yulduzi, xalqparvar hukumdor hisoblanadi. Buyuk Boburiylar sulolasi asoschisi 1483-yilning 14-fevralida Temuriylar avlodidan bo'lgan, Farg'ona hukumdori Umar Shayx Mirzo oilasida, Andijon shahrida tavallud topgan. Sultonning otasi Umar Shayx Mirzo, Amir Temurning uchinchi o'g'li Mironshoh Mirzoga evara hisoblanadi. Onasi Qutlug' Nigorxonim Toshkent hukumdori Yunusxonning ikkinchi qizi hisoblanadi.

Zahiriddin Muhammad Bobur hali bola chog'laridayoq davlat boshqarish vazifasini olishga majbur bo'ldi. Ya'ni otasi Umar Shayx Mirzo 1494-yilning 9-iyunida baxtsiz hodisa tufayli halok bo'lgach, 12-yoshli Bobur otasining o'rniga Farg'ona viloyatining hukumdori sifatida taxtga chiqdi. Lekin bu davrda butun mamlakat bo'ylab tarqoqliklar avj olgan va har bir viloyat hokimlari alohida mustaqil davlat bo'lishga harakat qilayotgan bir paytda yuz berdi. Davlat mustaqilligini saqlab qolish uchun buyuk sarkarda hayotining mashaqqatli, sertashvish va suronli yillari boshlandi. Uning orzusi butun Movaraunnahrni birlashtirib, bobokaloni Amir Temur davlatini birlashtirib, qayta tiklash edi. U yosh bo'lishiga qaramasdan ko'p qiyinchiliklarni boshdan kechirdi. Ba'zida ulkan saltanat sohibi va adolatli hukumdor, ba'zida mag'lub yoki g'olib sarkarda sifatida ko'rishimiz mumkin. Shunday bo'lsada hayot yo'llarida mardanovar jang qildi. Ota yurtidan ketishga majbur bo'lgan bo'lsada,

Hindistonda katta hududlarni o'z ichiga olgan ulkan saltanat-bobuburiylar saltanatiga asos soldi¹.

Zahiriddin Muhammad Boburning mehr-muruvvat olami, insonlarga bo'lgan mehri, shavqati, saxiyligi, saxovati, himmati borasida ko'plab tarixchilar, sharqshunos olimlar tomonidan e'tirof etilgan. Jumladan: G'arb sharqshunos olimi Vilyam Erskin saxovatli hukumdorning insonlar bilan bo'lgan munosabatini quyidagicha sharhlaydi:

“Saxovati va mardligi, istedodi, ilm fan va san'atga muhabbati va ular bilan muvaffaqiyatli shug'ullanishi jihatidan Osiyodagi podshoxlar orasida Boburga teng keladigan birorta podshoh topilmaydi².” Bobur yoshligidan temuriy shahzoda sifatida katta e'tibor bilan tarbiyalangan. Qalbida ayrim hukumdorlarda uchraydigan manmanlik kabi tuyg'ularga o'rin bo'lmagan. Buni uning oddiy insonlar bilan, ilm ahli bilan, o'z yaqinlari, askarlari bilan bo'lgan munosabatida ko'rishimiz mumkin. Tarixiy ma'lumotlarda aytilishicha Bobur Afg'oniston hukumdori bo'lib turgan bir paytda mamlakatda kelib chiqqan isyon xavfi kelib chiqadi. Bu xavfni bostirish uchun qish fasli bo'lishiga qaramasdan Hindikush tog'laridan o'tishiga to'g'ri keladi. Ushbu holatda yo'llarni qor bosib qolganligi sababli yo'l ochish mashaqqatiga duchor bo'lishadi. Bobur ushbu vaziyatda hukumdor sifatida faqat buyruq berib kuzatib turmasdan, askarlari bilan tengmateng ravishda yo'l ochish ishlarida harakat qilgan. Boburning bag'rikengligi, mehrshavqati, ota-onasiga, farzanlariga, fuqorolariyu, lashkariga nisbatan muruvvati tahsinga sazovordir. ”Bobur sadoqatli o'g'il, mehribon ota, sodiq do'st, vafodor er va g'amxo'r qarindosh edi,-deb yozadi L.P.Sharma,-Bobur qarindosh-urug'laridan mehr-muruvvatini ayamas, do'stlarining tashvishlariga hamdardlik qilar va quvonchlariga sherik bo'lar, xotinlari bir necha bo'lishiga qaramasdan ularning barchasiga bir xil munosabatda bo'lar va bir xil izzat ikrom ko'rsatardi, o'g'illarining hammasiga birdek mehr bilan qarar edi³.” Yoshligidanoq o'tkir zehni, yuksak insoniy xislatlari bilan ajralib turgan yosh shoirning validasi Qutlug'nigorxonimga va opasi Xonzoda begimga nisbatan bo'lgan otashin mehri cheksiz hurmati misolida ayyollarga nisbatan izzat-ikromini ko'rsatadi.”Tarixiy Rashidiy” asarining muallifi Mirzo Muhammad Haydarning yozishicha Bobur yoshligidanoq “son-sanoqsiz yaxshi fazilatlariga ega edi, dovyuraklik va vallomatlikda hammaning orasida ajralib turar edi⁴.

Bobur o'zbek tarixida tom ma'noda yirik shaxs. Uning tarixchi olim, zukko adib va dilbar shoir sifatida qoldirgan adabiy merosi bebahodir. Bobur hukmdorlik majburiyatlaridan ortib yirik asarlar yozishga muvaffaq bo'lgan. Uning lirikasi adabiyotdagi o'ziga xos lirika. Shubhasiz, she'riyatining asosiy mavzuyi Vatan, Vatan sog'inchi bo'lgan. Taxt uchun qondosh aka-ukalarning dushman bo'lib kurashishi,

¹ <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/817/1578>

² Qudratullayev H. Boburning davlatchilik siyosati va diplomatiyasi.-“Sharq” Toshkent. 2011. 328-b.

³ Qudratullayev H. Boburning davlatchilik siyosati va diplomatiyasi.-“Sharq” Toshkent. 2011.130-b.

⁴ Mashrabov Z, Shokarimov S.Asrlarni bo'ylagan Bobur.-“Yozuvchi”Toshkent,1997.11-b.

atrofdagi insonlarning xiyonati, vatanini birlashtirolmaganidan so‘ng tortgan azoblari va nihoyat umrining so‘nggigacha Vatan sog‘inchi uning she‘riyatiga ko‘chgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Bu mavzular Bobur g‘azallari, ruboiylarida keng yoritilgan.

Shu bilan birgalikda Bobur lirikasida yuksak va oliyjanob insoniy tuyg‘ular, adolatparvarlik, insonparvarlik tuyg‘ularini madh etgan. Xalqda uning:

Har kimki vafo qilsa, vafo topqusidir,
Har kimki jafo qilsa, jafo topqusidir.
Yaxshi kishi ko‘rmag‘ay yomonlig‘ hargiz
Har kimki yomon bo‘lsa, jazo topqusidir⁵.

ruboiysi mashhur. Bobur she‘riyatini asosan ishqiy mavzudagi asarlar tashkil etadi. Ishaqiy g‘azallarda Bobur hazrat Navoiydan ilhomlangan bo‘lsa ajab emas. Bobur she‘riyatida axloq va diniy mukammallik masalalari ham ko‘tarilgan. Lirikasining o‘ziga xosligi shundaki, u asarlarini nihoyatda sodda, samimiy, hammaga tushunarli bo‘lgan tilda yozishga harakat qilgan. G‘azal va ruboiylarida balandparvoz so‘zlar, mukammal iboralarni qo‘llamagan. Xususan, bu haqida u o‘z “Boburnoma” asarida ham to‘xtalib o‘tgan: “Ravshan va toza shaplar yordamida, soddaroq yoz: va senga ham, seni xatingni o‘qug‘anga ham oson bo‘ladi”.

O‘zni, ko‘ngul, aysh bilan tutmoq kerak,
Bizni unutmog‘ni unutmog‘ kerak.
Ayshu tarab gulbunig‘a suv berib,
G‘ussa niholini qurutmoq kerak.
Tiya turur zuhd damidir ko‘ngul,
Ishaq o‘ti birla yurutmoq kerak.
Har nimag‘a ham yema, g‘am ko‘p turur,
Aysh bila o‘zni unutmog‘ kerak.
Qo‘yma mashaqqat aro, Bobur, ko‘ngul,
O‘zni farog‘at bila tutmoq kerak.

Bobur lirikasi mana shunday nasihatlariga boy, sodda va samimiydir. Shoirning she‘riy merosi ko‘pqirrali. U nasrda ham salmoqli ijod qilgan. Boburning barcha nazmiy asarlari “Qobul devoni” so‘ngra “Hind devoni”ga jamlangan. U 1521-yili falsafiy-diniy asari “Mubayyin”ni yozadi. Asarda islom shariatining 5 ustuni, shuningdek “Mubayyinul-zakat” soliq chiqimi kitobini yozgan. “Harb ishi”, “Musiqqa ilmi” kabi ilmiy asarlar yozgani ma’lum, biroq ular hanuzgacha topilmagan.

⁵ Z.M.Bobur.”Boburnoma”.-“O‘qituvchi “ Toshkent.2008.

Sochining savdosi tushti boshima boshdin yana,
Tiyra bo‘ldi ro‘zg‘orim ul qaro qoshdin yana.
Men xud ul tifli parivashg‘a ko‘ngul berdim, vale,
Xonumonim nogahon buzulmag‘ay boshdin yana.
Yuz yomonliq ko‘rub ondin telba bo‘ldung,ey ko‘ngul,
Yaxshilig‘ni ko‘z tutarsen ul parivashdin yana,
Tosh urar atfol mani,uyida forig‘ ul pari,
Telbalardek qichqirurmen har zamon toshdin yana.
Oyog‘im etgancha Boburdek ketar erdim,netay,
Sochining savdosi tushti boshima boshdin yana.

Bobur she‘rlarining umumiy hajmi 400 dan ortiq. Shulardan 119 tasi g‘azal, 231 tasi ruboiy. Bobur tuyuq, qit‘a, fard, masnaviy kabi janrlarda ham asarlar yaratgan. Uning “Aruz haqida risola” ilmiy asari Sharq tilshunosligida katta ahamiyatga ega. Asarda shoir nutqdagi urg‘uli va urg‘usiz, uzun va qisqa bo‘g‘inlar tizimi nazariyasini boyitgan, uning tasnif va turlarini rivojlantirgan. O‘z qarashlarini arab, fors tojik va turk she‘riyatini manbalari bilan asoslab bergan. Shu bilan u Alisher Navoiy an‘analarini munosib davom ettiradi. Xalq she‘riyatiga e‘tibor beradi. Ba‘zi asarlarida xalq qo‘shiq san‘ati haqida qimmatli ma‘lumotlar beradi.

O‘lum uyqusig‘a borib jahondin bo‘ldum osuda,
Meni istasangiz, ey do‘stlar, ko‘rgaysiz uyquda.
Nekim taqdir bo‘lsa, ul bo‘lur tahqiq bilgaysiz,
Erur jangu jadal, ranju riyozat barcha behuda.
O‘zungni shod tutqil, g‘am yema dunyo uchun zinhor
Ki, bir dam g‘am yemakka arzimas dunyoyi farsuda.
Zamona ahli ichra, ey ko‘ngul, oyo topilg‘aymu,
Seningdek dard paymovu meningdek dard paymuda.
Ulusdin tinmadim umrimda hargiz lahzae, Bobur,
Magar o‘lsam bu olam ahlidin bo‘lg‘aymen osuda.

Shoh va shoir, shuningdek, badiiy tarjimalar bilan ham shug‘ullangan. Yirik so‘fiy, Bahouddin Naqshbandiyning izdoshi Xoji Ahror Valining “Volidiya” ya‘ni “Ota onalar risolasi”ni she‘riy ko‘rinishga tarjima qilgan. Arab grafikasi asosida “Xatti Boburiy”ni tuzadi. Ushbu grafika asosida muborak Qur‘oni karim hamda Boburning shaxsiy asarlari qayta yozilgan.

Jonimdin o‘zga yori vafodor topmadim,
Ko‘nglumdin o‘zga mahrami asror topmadim.
Jonimdin o‘zga jonni dilafkor ko‘rmadim,
Ko‘nglum kibi ko‘ngulni giriftor topmadim.
Usruk ko‘ziga toki ko‘ngul bo‘ldi muftalo,
Hargiz bu telbani yana hushor topmadim.
Nochor furqati bila xo‘y etmisham, netay,
Chun vaslig‘a o‘zumni sazovor topmadim.
Bore boray eshigiga bu navbat, ey ko‘ngul,
Nechaki borib eshigiga bor topmadim.
Bobur, o‘zungni o‘rgatako‘r yorsizki, men
Istab jahonni muncha qilib yor topmadim.

“Boburnoma” Zahiriddin Muhammad Bobur ijodiyoti ustuni. Jahon adabiyoti va manbashunosligida muhim va noyob yodgorlik. Eski o‘zbek (chig‘atoy) tilida yozilgan. Asarning “Boburiya”, “Voqeanoma”, “Tuzuki Boburiy”, “Tabaqoti Boburiy”, “Tavorixi Boburiy” kabi ko‘plab nomlari ham ma’lum. Temuriylar tarixi haqida batafsil so‘ylaydigan yirik manba. Asarning o‘ndan ortiq qo‘lozma nusxalari O‘zbekiston fanlar Akademiyasi sharqshunoslik institutida saqlanadi. Ko‘plab dunyoviy, jumladan, fors, ingliz, rus, turk, golland, fransuz tillariga tarjima qilingan. Xususan, asar fors tiliga Boburning nabirasi, yirik hukmdor Akbarshoh amri bilan tarjima qilinadi, unga eng mahoratli hind rassomlari tomonidan miniaturalar chizilgan. Hozirgi vaqtga qadar “Boburnoma” 25 dan ortiq tillarga tarjima qilingan.

Asar voqealari 12 yoshlik kichkina Boburning hukmdor bo‘lganidan boshlanadi. Asar birinchi shaxsdan so‘zlangan bo‘lib, unda Bobur hayotida ko‘rganx-kechirganlaridan tashqari, janglari, yurishlari, qadami yetgan shaharlar va maskanlari haqida qiziqarli ma’lumotlarni qoldiradi.

Aytish mumkinki, “Boburnoma” har tomonlama ajib asar. Birinchidan, u avtobiografik-Bobur hayoti, zamondoshlari haqida qimmatli ma’lumotlar beradi. Ikkinchidan, asar o‘sha davr geografiyasi, madaniyatshunosligi, san’ati, hattoki, o‘simliklar olami haqida ham ma’lumotlarga boy. Qiziq jihati shundaki, asarda 1508-yildan 1519-yilgacha bo‘lgan biror voqea kuzatilmaydi. Bu balki muallifning xohishi yoki qo‘lozmaning turli sabablarda yo‘qolgan bo‘lishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Ushbu asar Boburning har tomonlama yetuk, ziyarak, zukko shaxs bo‘lganidan dalolat beradi. Ayniqsa, asardagi hikmatlar qadrlidir. Unda sharqona donishmanlik aks etgan. Masalan: “...har kimdin yaxshi qoida qolg‘on bo‘lsa, aning bilan amal qilmoq kerak”, “agar ota yomon ish qilg‘on bo‘lsa, yaxshi ish bilan badal qilmoq kerak” kabi nasihatlar ham uchraydi.

Boburnoma asosida bir qator badiiy asarlar yaratilgan. Xususan, fransuz adibasi Flora Anna Stilning “Boburxon”, yana bir fransuz adibi Fernard Grenard “Bobur”, amerikalik yozuvchi Harold Lembning “Bobur yo‘lbars” romanlari. Hindistonlik Muni La‘l boburiylar tarixiga asoslanib 6 ta roman yozgan. O‘zbek adabiyotida esa Oybek, Pirimqul Qodirov, Xayriddin Sulton, Xurshid Davron kabi yozuvchilar Boburga atab qissa-romanlar yozgan. Ayniqsa, Pirimqul Qodirovning “Yulduzli tunlar” hamda Boburiy shahzodalar haqida “Avlodlar dovoni” kabi asarlari juda mashhur. Yozuvchi Xayriddin Sulton Bobur qadami yetgan manzillar haqida qiziqarli roman yozgan. Xurshid Davron “Samarqand xayoli” qissasi, “Bobur sog‘inchi” pyesasini yaratgan. Boburning qizi sharq adabiyotida birinchi tarixchi, olim, adiba Gulbadan-begim “Boburnoma” asarining davomi sifatida “Humoyunnoma” asarini yaratadi. Yana bir boburiyoda malika Zebunniso ham mumtoz o‘zbek adabiyotida o‘zining nafis g‘azallari bilan mashhur.

Shoir nomini abadiylashtirish maqsadida uning ona shahri Andijonda haykal o‘rnatilgan. Bir qancha maskan va manzillarga Bobur nomi berilgan. Har yili 14-fevral respublika bo‘ylab Bobur tavallud topgan kun keng miqyosda nishonlanadi.

Xulosa qilib aytganda Zahiriddin Muhammad Boburning mehr muruvvati, saxiyliigi, insonparvarligi tahsinga sazovardir. Uning kechrimliliigi insonlarga o‘rnak bo‘la oladi. Boburning insonparvarligi butun mamlakat bo‘ylab fuqarolarining baxtsaodati, turmush tarzini yaxshilashga harakat qilgani va bu borada ko‘plab qarorlar qabul qilgani, imoratlar, madrasa va masjidlar, saroylar qurdurgani misolida ko‘rishimiz mumkin. Ushbu hislatlari jihatidan Boburning shaxsiyati muhim hisoblanadi. Zahiriddin Muhammad Boburning o‘zi qurgan davlatida fuqarolarini qaram xalq emas, davlatining bir qismi sifatida qaragan. Mamlakatga turli tomonlardan mashhur me‘morlarni yig‘ib mamlakat bo‘ylab obodonchilik ishlarini olib bordi. Ko‘plab bog‘lar tashkil ettirdi. Mamlakatda turli xil din vakillari bo‘lishiga qaramay ularga din erkinliklari berdi va bu xususda farzandlariga ham maslahatlar berdi. Vatandan yiroqda bo‘lsada vatanni yodidan chiqarmadi. Movaraunnahrda hukumdorlik qilayotgan sulolalar bilan iqtisodiy va ijtimoiy aloqalarni tikladi. Bobur shaxsiyati tahsinga sazovorligi butun dunyo Boburshunos olimlari tomonidan e‘tirof etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Quدراتиллаев H. Boburning davlatchilik siyosati va diplomatiyasi T.: Sharq. 2011.
2. <https://universalpublishings.com/index.php/jusr/article/view/817/1578>
3. <https://oz.sputniknews.uz/20190214/zahiriddin-muhammad-bobur-hayoti-va-ijodi-22279234.html>
4. Z.M. Bobur. “Boburnoma”. - “O‘qituvchi” Toshkent. 2008.
5. Mashrabov Z, Shokarimov S. Asrlarni bo‘ylagan Bobur. - “Yozuvchi” Toshkent